

Bartosz Kucharski

Ochrona spadkobierców, uprawnionych do zachowku oraz wierzycieli w razie wskazania uposażonego w umowie ubezpieczenia na życie

Artykuł omawia dwa zagadnienia rzadko poruszane w literaturze. Pierwsze dotyczy zaliczania uposażonemu sumy ubezpieczenia lub składek ubezpieczeniowych na poczet należnego mu zachowku oraz doliczania ich do spadku jako darowizny na potrzeby rozliczeń z uprawnionymi do zachowku. Zdaniem autora, art. 831 § 4 k.c. nie wyklucza poglądu, że zaliczeniu na poczet należnego uposażonemu zachowku, ewentualnie doliczeniu do spadku na potrzeby rozliczeń ze spadkobiercami, podlegają składki ubezpieczeniowe w części, w jakiej dotyczą one ryzyka śmierci. Drugie zagadnienie dotyczy ochrony wierzycieli ubezpieczonego w przypadku wskazania uposażonego w ubezpieczeniu na życie. Autor twierdzi, że wierzyciele ubezpieczonego niekiedy mogą wykorzystać skargę pauliańską, by zaskarżyć umowę ubezpieczenia, porozumienie między ubezpieczającym a ubezpieczonym przerzucające na tego ostatniego ciężar płacenia składek, ewentualnie zmianę przez ubezpieczającego jego wcześniejszej dyspozycji wskazującej go jako uposażonego na wypadek śmierci ubezpieczonego.

Słowa kluczowe: umowa ubezpieczenia, ubezpieczenie na życie, wskazanie uposażonego, spadkobranie, zachowek, ochrona wierzycieli.

1. Wprowadzenie

Kwestia wskazana w temacie niniejszego artykułu nie ma oddzielnego unormowania w polskim ustawodawstwie. Liczba i zakres dotyczących jej wypowiedzi doktryny jest raczej niewielka. Tymczasem znaczenie praktyczne łączących się z powyższym zagadnieniem problemów rośnie wraz z rosnącym znaczeniem ubezpieczeń na życie.

Niniejsze rozważania zostaną ograniczone do dwóch zagadnień. Pierwsze z nich dotyczy możliwości zaliczenia przysporzenia uzyskanego przez uposażonego z tytułu umowy ubezpieczenia na życie bądź składek zapłaconych w wykonaniu umowy ubezpieczenia na życie na potrzeby rozliczeń uposażonego ze spadkobiercami ubezpieczonego i uprawnionymi do zachowku. Drugie zagadnienie dotyczy zaś możliwości zaskarżenia przez wierzycieli ubezpieczonego wskazania uposażonego, czy też samego zawarcia umowy ubezpieczenia na życie. Wskazane wyżej kwestie wyznaczają treść dalszych rozważań.

Ze względu na ograniczone ramy opracowania pominięte zostaną inne problemy, w szczególności kwestia zaliczenia środków z ubezpieczenia na życie do

masy upadłości, jak również prawa uposażonych w sporze z bankiem kredytodawcą w razie zawarcia umowy ubezpieczenia na życie dla zabezpieczenia kredytu zaciągniętego przez ubezpieczonego¹. Do minimum zostaną również ograniczone podstawowe wiadomości dotyczące ubezpieczeń na życie oraz wskazania uposażonego. Od nich należy rozpocząć.

Zgodnie z kodeksem cywilnym ubezpieczenia na życie stanowią podgrupę ubezpieczeń osobowych (art. 829 § 1 k.c.). Wynikający z kodeksu cywilnego podział na ubezpieczenia osobowe i majątkowe krzyżuje się z wynikającym z ustawy o działalności ubezpieczeniowej podziałem na ubezpieczenia na życie i pozostałe ubezpieczenia osobowe oraz ubezpieczenia majątkowe². Ze względu na przedmiot rozważań, które będą mieć charakter *stricte* cywilistyczny, istotniejsza wydaje się systematyka kodeksowa.

W stosunku ubezpieczenia na życie występować mogą aż cztery podmioty. Stronami umowy ubezpieczenia są ubezpieczający i ubezpieczyciel. Ubezpieczający zobowiązuje się do zapłacenia składki, ubezpieczyciel zaś zobowiązuje się do zapłacenia uzgodnionej sumy ubezpieczenia w razie śmierci osoby ubezpieczonej³. Możliwe jest zawarcie umowy ubezpieczenia na cudze życie. W takiej sytuacji wypadkiem ubezpieczeniowym jest śmierć osoby niebędącej stroną umowy, zwanej ubezpieczonym. Ubezpieczający i ubezpieczony są różnymi osobami, a dla rozpoczęcia odpowiedzialności ubezpieczyciela niezbędne jest wyrażenie przez ubezpieczonego wspomnianego już oświadczenia o chęci skorzystania z zastrzeżonej na jego rzecz ochrony ubezpieczeniowej. Poza wyżej wymienionymi osobami, podmiotem stosunku prawnego ubezpieczenia na wypadek śmierci jest jeszcze uposażony, tj. beneficjent świadczenia, jakie ma wypłacić ubezpieczyciel w razie śmierci ubezpieczonego⁴.

Podmiotem stosunku prawnego ubezpieczenia – mającym zasadnicze znaczenie ze względu na przedmiot niniejszych rozważań – jest uposażony, choć rozważania te nie mogą być zawężone wyłącznie do jego osoby. Uposażony to, co do zasady, osoba oznaczona, choć możliwe jest również zawarcie umowy ubezpieczenia na rzecz okaziciela. W takim wypadku polisa ubezpieczeniowa przybiera postać znaku legitymacyjnego, do którego odpowiednio stosuje się przepisy o papierach wartościowych na okaziciela. Ubezpieczyciel zwolni się,

¹ Co do tej kwestii zob. S. Byczko, *Pozycja prawna spadkobiercy w umowie ubezpieczenia na życie* (w:) *Rynek ubezpieczeniowy – nadregulacja czy niedoregulowanie*, red. M. Serwach, Łódź 2014, s. 331 i n.

² Art. 4 ustawy z dnia 22 maja 2013 r. o działalności ubezpieczeniowej (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 950). Wynikająca z tych przepisów zasada podziału branż ubezpieczeniowych (niem. *Spartentrennung*) ma na celu zapobieganie wyrównywaniu przez ubezpieczycieli niekorzystnych wyników w zakresie ubezpieczeń majątkowych i osobowych niebędących ubezpieczeniami na życie przez wykorzystanie funduszy na pokrycie świadczeń z ubezpieczeń na życie. Zob. E. Kowalewski, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Ewolucja i kierunki przemian*, Bydgoszcz 1992, s. 93–96.

³ Pomijam możliwość zawarcia umowy ubezpieczenia na dożycie.

⁴ Zob. przykł. M. Orlicki, *Umowa ubezpieczenia*, Warszawa 2002, s. 102 i n.; B. Kucharski, *Przeniesienie praw z umowy ubezpieczenia*, Warszawa 2010, s. 27 i n.; E. Kowalewski, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*, Bydgoszcz–Toruń 2006, s. 191–192.

spełniając świadczenie do rąk okaziciela polisy, o ile nie będzie w złej wierze (art. 921¹¹ § 1 zd. 1 w zw. z art. 921¹⁵ § 3 k.c.)⁵.

Jeżeli uposażonych jest kilku, w braku innych ustaleń, ich udziały w sumie ubezpieczenia są równe (art. 831 § 2 k.c.). Oznaczenia uposażonego lub uposażonych dokonuje zgodnie z polskim prawem ubezpieczający, może on swoje zastrzeżenie zmienić lub odwołać w każdym czasie (art. 831 § 1 k.c.). W razie zawarcia umowy ubezpieczenia na cudze życie, wskazanie lub zmiana zastrzeżenia o wskazaniu uposażonego wymaga zgody osoby ubezpieczonej. Umowa lub ogólne warunki ubezpieczenia mogą przewidywać, że ubezpieczony będzie wykonywał opisane uprawnienia samodzielnie (art. 831 § 1¹ k.c.).

Według przeważającego, choć niejednolitego, poglądu w doktrynie, wskazanie uposażonego opiera się, a w każdym razie jest bardzo zbliżone, do konstrukcji umowy na rzecz osoby trzeciej⁶. Pomiędzy ubezpieczającym a ubezpieczycielem występuje stosunek pokrycia. Umowa ubezpieczenia jest podstawą dokonywanego przysporzenia. Ma ona oczywiście charakter czynności *inter vivos*. Okoliczność, że ubezpieczający wskazał w umowie osobę, na rzecz której ma nastąpić wypłata sumy ubezpieczenia po jego śmierci, niczego w tym zakresie nie zmienia. Zgodnie z art. 393 § 3 k.c. ubezpieczyciel może podnieść względem uposażonego wszystkie zarzuty, jakie miał względem ubezpieczającego. Stosunek zapłaty zachodzi między ubezpieczycielem a uposażonym. Do rąk tego ostatniego ma nastąpić wypłata sumy ubezpieczenia. Kluczem jest stosunek waluty, zachodzący między ubezpieczającym a uposażonym, tłumaczący gospodarczy sens całej operacji. W tym stosunku występuje przysporzenie *mortis causa*. Nie jest to darowizna w ścisłym znaczeniu, tym niemniej uposażony otrzymuje zwykle przysporzenie nieodpłatnie⁷.

W zasadzie wszyscy autorzy wypowiadający się w sprawach będących przedmiotem opracowania czynią to przy założeniu, że ubezpieczający jest jednocześnie ubezpieczonym. Tymczasem w razie zawarcia umowy ubezpieczenia na cudze życie sprawa znacznie się komplikuje. Dochodzi bowiem czwarta osoba, a mianowicie ubezpieczony, niebędący ubezpieczającym. Wywodząca się z konstrukcji umowy na rzecz osoby trzeciej konstrukcja wskazania uposażonego bardzo wyraźnie nakłada się na konstrukcję ubezpieczenia na cudzy rachunek. Pominąwszy sytuację, w której umowa ubezpieczenia przyznaje ubezpieczonemu samodzielne prawo wskazania uposażonego, nadal wskazuje go ubezpieczający, z tym zastrzeżeniem, że ubezpieczony musi wyrazić zgodę na wskazanie uposażonego lub jego zmianę. Przyjąwszy, że stosunek waluty zachodzi

⁵ A. Szpunar, *Charakter prawny polisy ubezpieczeniowej*, Prawo Asekuracyjne 1999, nr 2, s. 5; M. Orlicki, *Polisy ubezpieczeniowe (w:) System Prawa Prywatnego*, t. XVIII, *Prawo papierów wartościowych*, Warszawa 2005, s. 378; B. Kucharski, *Przeniesienie praw...*, s. 143 i n.

⁶ A. Szpunar, *Oznaczenie uposażonego w ubezpieczeniu na życie (w:) Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. IV, red. T. Sangowski, Bydgoszcz–Poznań 2002, s. 168; M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia. Art. 805–834 k.c. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 291; A. M. Kubiak, *Ubezpieczenie na rzecz osoby trzeciej i na cudzy rachunek*, Bydgoszcz–Poznań 2008, s. 33 i n. Co do zastrzeżeń dotyczących tego poglądu zob. B. Kucharski, *Przeniesienie praw...*, s. 185.

⁷ A. Szpunar, *Oznaczenie uposażonego...*, s. 168.

nadal między uposażonym a ubezpieczającym trudno twierdzić, że wciąż chodzi o przysporzenie *mortis causa*⁸.

2. Wskazanie uposażonego a prawa spadkobierców i uprawnionych do zachowku

Wziąwszy pod uwagę przedmiot niniejszych rozważań, zasadnicze znaczenie przypisać należy art. 831 § 3 k.c., który stanowi, że suma ubezpieczenia przypadająca uprawnionemu nie należy do spadku po ubezpieczonym. Z zasady tej wynika, że osoby uposażone nie należą, przez sam fakt bycia uposażonymi, do grona spadkobierców ani zapisobierców ubezpieczonego⁹. Oznacza to ich uprzywilejowanie w stosunku do spadkobierców ustawowych lub testamentowych, jak również zapisobierców oraz innych wierzycieli spadku. Reguły prawa spadkowego ulegają przełamaniu, co jest tym istotniejsze, że ustawa w żadnej mierze nie ogranicza dopuszczalnej wysokości wypłat z ubezpieczenia¹⁰. Zasadnicze pytanie sprowadza się do tego, czy przełamanie reguł prawa spadkowego ograniczone jest jedynie do reguły wskazanej wyraźnie w treści art. 831 § 3 k.c., czy też oznacza wyłączenie stosowania wszystkich reguł prawa spadkowego w odniesieniu do przysporzeń z umowy ubezpieczenia.

Przytoczone wyżej unormowanie pozwala płynnie przejść do właściwego przedmiotu rozważań. Prawo polskie, poza regułą, że suma należna uposażonemu nie należy do spadku po ubezpieczonym, nie przewiduje żadnej szczególnej regulacji, gdy chodzi o możliwość zaliczenia przysporzeń z umowy ubezpieczenia do masy spadkowej lub na poczet zachowku należnego uposażonemu. Autorzy wypowiedzający się w tej sprawie ograniczają zwykle swoje rozważania do kwestii zaliczenia sumy ubezpieczenia na poczet zachowku należnego uposażonemu. Kolejną kwestią jest pytanie o możliwość doliczenia przysporzeń z tytułu ubezpieczenia do spadku przy obliczaniu zachowku należnego innej osobie niż uposażony. Jeszcze dalszą kwestią zaś jest pytanie o możliwość zaliczenia uposażonemu będącemu spadkobiercą uzyskanego przez przysporzenia na schedę spadkową przy dziale spadku.

Prima facie wydaje się, że stanowisko we wszystkich trzech kwestiach powinno być jednolite. Można twierdzić, że doliczanie sumy ubezpieczenia, tym bardziej zaś składek do spadku, nie sprzeciwia się normie z art. 831 § 1 k.c. Norma ta wskazuje jedynie, że suma ubezpieczenia nie należy do spadku po ubezpieczonym, nie wyklucza natomiast doliczenia tej sumy do spadku w celu obliczenia zachowku lub ustalenia schedy należnej uposażonemu, z pewnością zaś nie wyklucza doliczenia do spadku składek ubezpieczeniowych. Podobnie darowizny, co do zasady, nie wchodzi do spadku, ale jedynie ulegają doliczeniu do spadku na mocy szczególnych przepisów o zachowku oraz przepisów o dziale spadku.

⁸ Por. B. Kucharski, *Przeniesienie praw...*, s. 185.

⁹ Oczywiście mogą nimi być, jeżeli należą od grona spadkobierców ustawowych lub testamentowych.

¹⁰ A. Szpunar, *Oznaczenie uposażonego...*, s. 167.

Gdy chodzi o dwa pierwsze pytania, trudno – zachowując konsekwencję – przyjąć, że suma ubezpieczenia lub składki ubezpieczeniowe podlegają zaliczeniu na zachówek należny uposażonemu, nie podlegają jednak doliczeniu do spadku w celu ustalenia zachowku należnego innym osobom. Odpowiedź na pytanie o zaliczenie uposażonemu sumy ubezpieczenia na poczet przypadającej mu jako spadkobiercy schedy spadkowej jest jednak inna. W tym zakresie brzmienie art. 831 § 4 k.c. jest jasne. Zgodnie z tym przepisem w zw. z art. 1039 § 1 k.c. – z mocy ustawy dochodzi do zwolnienia uposażonego z obowiązku zaliczenia sumy ubezpieczenia na poczet należnej mu schedy.

W sprawie zaliczenia sumy ubezpieczenia na poczet należnego uposażonemu zachowku zarysowały się trzy grupy poglądów. Pierwsze stanowisko polega na przyjęciu, że suma ubezpieczenia uzyskana przez uposażonego podlega zaliczeniu na należny mu zachówek. Drugie – na wykluczeniu możliwości zaliczenia przysporzeń z umowy ubezpieczenia na poczet należnego uposażonemu zachowku. Pogląd trzeci można określić jako kompromisowy. Zgodnie z nim, na poczet należnego uposażonemu zachowku nie może być zaliczona uzyskana przezeń suma ubezpieczenia, natomiast zaliczeniu na poczet zachowku podlegają zapłacone przez ubezpieczającego składki ubezpieczeniowe.

Dyskusję rozpoczął A. Szpunar, opowiadając się za pierwszym poglądem. Zdaniem tego autora, reguła z art. 831 § 1 k.c. nie powinna prowadzić do obejścia wszystkich reguł prawa spadkowego. Przysporzenie na rzecz uposażonego jest dokonywane w stosunku waluty nieodpłatnie oraz w istocie kosztem spadku, który zostaje w ten sposób uszczuplony. Dlatego przysporzenie na rzecz uposażonego należy zaliczyć na należny mu zachówek¹¹. Pogląd A. Szpunara zaaprobował ostatnio M. Fras, twierdząc, że wnioski płynące z wykładni art. 831 § 3 k.c. nie sprzeciwiają się zaliczeniu sumy ubezpieczenia na należny uposażonemu zachówek. W przepisie tym mowa jest wyłącznie o tym, że suma ubezpieczenia nie należy do spadku po ubezpieczonym, nie zaś o tym, że suma ubezpieczenia w ogóle nie podlega zasadom prawa spadkowego. Opowiadając się za szerokim ujęciem darowizny w art. 996 k.c. i 1000 k.c., M. Fras twierdzi, że skoro w stosunku waluty przysporzenie następuje nieodpłatnie, to świadczenie uzyskane przez uposażonego podlega zaliczeniu na potrzeby rozliczeń ze spadkobiercami¹².

Ze stanowiskiem A. Szpunara polemizuje M. Krajewski. Zdaniem tego autora brak uzasadnienia dla poglądu, według którego suma należna uposażonemu spadkobiercy ulega zaliczeniu na poczet należnego mu zachowku, ponieważ obowiązujące przepisy prawa spadkowego w sposób enumeratywny wyliczają przysporzenia ulegające zaliczeniu na poczet zachowku. Należna ubezpieczo-

¹¹ A. Szpunar, *Oznaczenie uposażonego...*, s. 177.

¹² M. Fras, *Pozycja prawna osoby trzeciej w umowie ubezpieczenia na życie w prawie hiszpańskim na tle prawno-porównawczym* (w:) *Kierunki rozwoju ubezpieczeń gospodarczych w Polsce*, red. B. Gnela i M. Szaraniec, Warszawa 2013, s. 242–243.

nemu suma ubezpieczenia nie jest objęta zawartym w tych przepisach katalogiem¹³. W podobnym tonie wypowiada się M. Orlicki, stwierdzając, że choć wskazanie uposażonego w pewnym sensie upodabnia się do powołania spadkobiercy, brak jest unormowań, które gwarantowałyby zachowanie minimum interesów osób bliskich ubezpieczającego (podobnych do tych zawartych w przepisach kodeksu cywilnego o zachowku)¹⁴. Pogląd, że suma wypłacona uposażonemu w ogóle nie podlega regułom prawa spadkowego, prezentuje również – nie uzasadniając go – L. Ogiełto¹⁵.

Przeciwnikiem poglądu, że suma ubezpieczenia należna uposażonemu może być zaliczona na poczet należnego mu zachowku, jest także A. Dyoniak. Autor ten wskazuje, że uposażony nabywa prawo nie z majątku osoby zmarłej, ale z ubezpieczenia. Uposażony otrzymuje wprawdzie świadczenie nieodpłatnie, ale celem nie jest obdarowanie go, lecz udzielenie mu natychmiastowej pomocy jako osobie bliskiej zmarłemu. Zapłacone składki ubezpieczeniowe nie stanowią ekwiwalentu świadczenia ubezpieczeniowego. Z tych względów, zdaniem A. Dyoniaka, ani sama suma ubezpieczenia, ani składki nie mogą być ujmowane jako darowizny w rozumieniu przepisów o zachowku¹⁶.

Pogląd kompromisowy prezentuje P. Księżak, który zgadza się z A. Dyoniakiem co do tego, że dyspozycja w ramach umowy ubezpieczenia nie może być traktowana jak rozporządzenie majątkiem spadkodawcy. Środki wypłacane z tytułu umowy ubezpieczenia nigdy nie wchodziły do majątku zmarłego, nie ma więc pokrzywdzenia osób, które nie były wskazane jako uposażeni. Istotny jego zdaniem jest również argument systemowy, mianowicie ustawodawca, tworząc przepisy o zachowku, nie wspomniał o uregulowanej wcześniej w kodeksie cywilnym umowie ubezpieczenia. Równocześnie P. Księżak przyznaje, że przysporzenie w stosunku waluty ma charakter nieodpłatny, stwierdzając, że ten argument nakazuje ostrożność przy formułowaniu wniosku końcowego. Ostatecznie cytowany autor staje na stanowisku, że suma ubezpieczenia nie może podlegać zaliczeniu przy ustalaniu zachowku, odmiennie jednak wygląda sytuacja składek ubezpieczeniowych, które powinny być traktowane jako darowizny na rzecz uposażonego. Pomniejszają one bowiem majątek spadkowy i mają charakter nieodpłatny. W istocie to właśnie one stanowią w stosunku waluty bezpłatne przysporzenie na rzecz uposażonego kosztem spadku¹⁷.

W tym miejscu konieczne jest wyjaśnienie kilku kwestii. Po pierwsze, twierdzenie A. Szpunara, jakoby przysporzenie na rzecz uposażonego następowało kosztem spadku, który w ten sposób zostaje uszczuplony, wydaje się uproszczeniem. Jeżeli ubezpieczający jest jednocześnie ubezpieczonym, przed śmiercią ubezpieczonego można zapewne twierdzić, że wiarygodność ubezpieczeniowa

¹³ M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia...*, s. 292–293.

¹⁴ M. Orlicki, *Umowa ubezpieczenia...*, s. 124. Tenże (w:) *System prawa prywatnego...*, s. 699–700.

¹⁵ L. Ogiełto (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. II, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2005, s. 688.

¹⁶ A. Dyoniak, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Warszawa 1990, s. 144.

¹⁷ P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010, s. 290.

należy do jego majątku i on jest jej dysponentem, po stronie zaś uposażonego, który zostaje beneficjentem ubezpieczenia *mortis causa*, do chwili zajścia wypadku ubezpieczeniowego nie ma nawet ekspektatywy, nie dysponuje on bowiem żadnymi środkami ochrony na wypadek zmiany oznaczenia uposażonego przez ubezpieczonego. Świadczenie na wypadek śmierci ubezpieczonego z istoty rzeczy jednak nie może przypaść jemu samemu, roszczenie o wypłatę tego świadczenia powstaje od razu w majątku uposażonego. Pojawia się zatem konkluzja, że istniejąca wcześniej wierzitelność ubezpieczonego pozbawiona jest najistotniejszego elementu, a mianowicie roszczenia o wypłatę sumy ubezpieczenia¹⁸.

Sytuacja jest nieco bardziej skomplikowana, gdy ubezpieczający zawiera umowę ubezpieczenia na cudze życie. W takiej bowiem sytuacji roszczenie o zapłatę składki służy ubezpieczycielowi względem ubezpieczającego, nawet jeżeli faktycznie składkę opłaca ubezpieczony. Dysponowanie wierzitelnością ubezpieczeniową przed śmiercią ubezpieczonego jest prawem ubezpieczającego, wymaga jednak zgody tego pierwszego. Trudno bowiem wyobrazić sobie taką dyspozycję, która przynajmniej potencjalnie nie mogłaby oddziaływać na jego niekorzyść lub na niekorzyść osoby uposażonej. Dotyczy to w szczególności zmiany uposażonego, przelewu praw z ubezpieczenia, zamiany ubezpieczenia na bezskładkowe, jak również skorzystania z wartości wykupu. W opisanej sytuacji trudno przesądzić, do czyjego majątku należy wierzitelność ubezpieczeniowa przed śmiercią ubezpieczonego. *Prima facie* wydaje się, że wierzitelność należy do majątku ubezpieczającego. Jednak zasadnicza okoliczność, a mianowicie brak zaopatrzenia takiej wierzitelności w roszczenie o wypłatę sumy ubezpieczenia na wypadek śmierci, pozostaje wspólna.

Po drugie, rozważenia wymaga zakres pojęcia darowizny na gruncie przepisów o zachowku. Trudno zgodzić się z M. Krajewskim, że chodzi wyłącznie o darowizny *sensu stricto* oraz że przepisy o zachowku, wyliczając poza darowiznami zapisy windykacyjne oraz koszty wychowania przekraczające w danych stosunkach miarę, wykluczają zaliczenie na zachówek należny uposażonemu wszystkich innych przysporzeń nieodpłatnych. Jak wskazuje się w doktrynie i orzecznictwie, celem oraz funkcją przepisów o zachowku jest ochrona członków najbliższej rodziny zmarłego uprawnionych do zachowku. Uzasadnia to doliczanie do spadku wszelkich przysporzeń dokonanych *donandi causa*, na mocy których dochodzi do nieodpłatnego świadczenia na rzecz osoby trzeciej kosztem majątku osoby dokonującej przysporzenia. W orzecznictwie prezentowany jest w szczególności pogląd, że umowne zniesienie wspólności nieruchomości może być traktowane jako darowizna w rozumieniu art. 993 k.c.¹⁹.

¹⁸ Por. B. Kucharski, *Przeniesienie praw ...*, s. 52–53 oraz 433 i n.

¹⁹ W orzecznictwie wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 25 sierpnia 2009 r. (I ACA 445/2009), LexPolonica nr 2082380. Podobny pogląd M. Skowrońska-Bocian, (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki. Komentarz do art. 993–995*. LexPolonica. Autorka powołuje się na cytowane orzeczenie. Zob. jednak Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 18 lipca 2013 r. (I ACA 244/2013), LexPolonica nr 7302521, w którym wyrażono pogląd, że umowne rozszerzenie

Trudno również bez żadnych zastrzeżeń zgodzić się ze stwierdzeniem M. Orlickiego, że na gruncie przepisów o umowie ubezpieczenia brak jakichkolwiek unormowań, które gwarantowałyby zachowanie minimum interesów osób bliskich ubezpieczającego podobnych do przepisów kodeksu cywilnego o zachowku. Wydaje się, że przepisy takie są zbędne, ponieważ ochronę osób bliskich zapewniają właśnie przepisy o zachowku. Intuicję A. Szpunara trafnie wyeksplikował M. Fras, podnosząc, iż reguła z art. 831 § 4 k.c. wskazuje jedynie, że suma ubezpieczenia przypadająca uprawnionemu nie należy do spadku po ubezpieczonym, nie wykluczając stosowania w odniesieniu do sumy ubezpieczenia na życie wszystkich przepisów prawa spadkowego.

Dodać można, że reguła ta, będąc regułą wyjątkową, zgodnie z zasadą *exceptiones non sunt extendae* nie może być interpretowana rozszerzająco. Podobnie w doktrynie przeważa pogląd, że wartość sum wypłaconych z rachunku spadkodawcy, zgodnie z dyspozycją pozostawioną na wypadek śmierci na podstawie art. 56 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe, podlega doliczeniu do spadku na potrzeby rozliczeń związanych z zachowkiem²⁰. Suma określona w tym przepisie nie wchodzi w skład spadku, a uprawniony do niej uzyskuje przysporzenie z reguły nieodpłatnie. Uzasadnia to doliczenie wypłaconej sumy do wartości spadku stanowiącej podstawę obliczenia należnego uprawnionemu zachowku²¹.

Wydaje się, że powyższe argumenty wykluczają trafność dwóch skrajnych poglądów. Pozostaje się zastanowić, czy pogląd kompromisowy, który zaproponował P. Księżak daje się obronić w świetle tezy A. Dyoniaaka, że przysporzenie na rzecz uposażonego dokonywane jest nie kosztem majątku ubezpieczonego, ale kosztem ubezpieczenia, składki zaś, nie stanowiąc ekwiwalentu świadczenia ubezpieczeniowego, również nie mogą podlegać zaliczeniu na zachówek. Odpowiedź wydaje się pozytywna z dwóch względów. Po pierwsze, stwierdzenie, że składki nie stanowią ekwiwalentu świadczenia ubezpieczeniowego może być wątpliwe. Po drugie, jego ewentualna akceptacja nie wyklucza przynajmniej częściowej poprawności poglądu P. Księżaka.

wspólności majątkowej małżeńskiej nie może być kwalifikowane jako darowizna. Zdaniem SA w Łodzi, w razie dokonania takiej czynności nie dochodzi bowiem do nieodpłatnego świadczenia na rzecz osoby trzeciej kosztem majątku osoby dokonującej przysporzenia, a właśnie ta ostatnia cecha stanowi *differentia specifica* darowizny w rozumieniu art. 993 k.c. Ponadto, według orzecznictwa umowa o przekazanie gospodarstwa rolnego następcy w zamian za świadczenie z ubezpieczenia społecznego, ze względu na zakres regulacji oraz cel, jakiemu ma służyć, nie może być z punktu widzenia zachowku traktowana tak, jak umowa. Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 19 lipca 2006 r. (VI ACA 99/2006), LexPolonica nr 413540; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 25 stycznia 2013 r. (V ACA 1025/2012), LexPolonica nr 6717957. Umowa taka ma bowiem niejednorodny prawnie charakter oraz dokonywana jest nie *donandi causa*, ale w celu uzyskania świadczeń z ubezpieczenia społecznego.

²⁰ Tekst jedn. Dz. U. z 2012 r. poz. 1376, z późn. zm.

²¹ Tak m. in. M. Skowrońska-Bocian (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki...* oraz J. Pazdan (w:) *Kodeks cywilny, t. II, Komentarz.*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2005, s. 1027. Szerzej co do tej kwestii P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym...*, s. 272 i n., który konfrontując różne poglądy bardzo stanowczo opowiada się za takim stanowiskiem.

Jeżeli ryzyko śmierci ubezpieczonego jest jedynym ryzykiem objętym ubezpieczeniem, składka wydaje się być w istocie ekwiwalentem świadczenia należnego uposażonemu. Strony umowy ubezpieczenia, wymieniając obietnice, umawiają się co do tego, że ubezpieczyciel zapłaci w razie śmierci ubezpieczonego sumę, której wysokość jest z góry znana, natomiast ubezpieczający w zamian za objęcie ubezpieczeniem ryzyka śmierci ubezpieczonego płacić będzie składki ubezpieczeniowe. Z zastrzeżeniem zawarcia umowy ubezpieczenia na okres oznaczony w latach lub miesiącach ogólna suma tych składek nie jest znana, ponieważ nieznanym jest czas życia ubezpieczonego. Na tym polega losowość ubezpieczenia. Przez cały czas trwania ubezpieczenia pieniądze pochodzące ze składek – z zastrzeżeniem skorzystania z sumy wykupu – pozostaną w dyspozycji ubezpieczyciela, a ten będzie mógł czerpać z tego pożytki. Dlatego wysokość pojedynczej składki jest w porównaniu do ustalonej sumy ubezpieczenia relatywnie niska. Strony, wymieniając obietnice, uważają swoje świadczenia za wzajemnie ekwiwalentne i nie ma żadnego powodu, by świadczenia te ujmować inaczej²².

Niezależnie od powyższego, nawet akceptacja tezy, że świadczenia stron w umowie ubezpieczenia na życie nie są wzajemnie ekwiwalentne, nie wyklucza poprawności poglądu P. Księżaka. W sytuacji, gdy jedynym ryzykiem objętym ubezpieczeniem jest śmierć ubezpieczonego, uposażony uzyskuje swoje świadczenie jedynie dlatego, że ubezpieczający lub ubezpieczony płacili składki ubezpieczeniowe. Składki płacone są *obligandi vel acquirendi causa* w stosunku pokrycia, w stosunku waluty jednak przyczyną jest co do zasady *causa donandi* i składki uszczuplają majątek spadkowy. Z tych względów nie ma przeszkód dla doliczenia składek do zachowku.

Nieco inaczej sytuacja przedstawia się, gdy śmierć ubezpieczonego nie jest jedynym ryzykiem objętym ubezpieczeniem. Upraszczając nieco, tzw. uniwersalne ubezpieczenie na życie może być zawierane w dwóch wariantach: po pierwsze – w wariantcie „maksymalna ochrona”, gdzie właśnie śmierć jest ryzykiem jedynym albo mającym zasadnicze znaczenie oraz po drugie – w wariantcie „ochrona życia”, gdzie ryzyko śmierci schodzi na plan dalszy, ewentualnie ma podobne znaczenie jak ryzyko dożycia przez ubezpieczonego ustalonego przez strony wieku²³. W takiej sytuacji część składki przeznaczana jest na świadczenia należne ubezpieczonemu w czasie jego życia. Część ta utrzymywana jest zwykle przez ubezpieczyciela na wydzielonym koncie²⁴. Jeżeli obydwie części składki są wyodrębnione, pogląd P. Księżaka jest prawidłowy jedynie częściowo

²² Sprawa wzajemności ubezpieczenia jest przedmiotem wielu kontrowersji. Wynika to jednak przede wszystkim z przyjęcia błędnego – moim zdaniem – założenia, że wzajemność jest ściśle powiązana z przyjęciem jednej z dwóch skrajnych koncepcji świadczenia ubezpieczyciela, a mianowicie teorii świadczenia pieniężnego oraz teorii ryzyka. Zob. przykł. B. Kucharski, *Umowa ubezpieczenia a umowa wzajemna w rozumieniu art. 487 § 2 k.c. Glosa do wyroku SN z 20 października 2006 (IV CSK 126/06)*, Glosa 2009, nr 1.

²³ D. Szewieczek, *Skutki finansowe dla stron umowy ubezpieczenia na życie*, Wiadomości Ubezpieczeniowe 2002, nr 11/12, s. 9.

²⁴ Szczegółowo co do tych kwestii zob. M. Szczepańska, *Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym*, Warszawa 2011, *passim*.

w odniesieniu do składki na ryzyko śmierci. Pozostała część zapłaconej składki nie powinna być, jak się zdaje, doliczana do spadku na potrzeby rozliczeń związanych z zachowkiem, w tym zakresie bowiem składka nie uszczupla w ogóle majątku spadkowego²⁵.

Podsumowując, pogląd kompromisowy wydaje się trafny z ostatnim zastrzeżeniem. Jeżeli składka przeznaczana jest zgodnie z warunkami ubezpieczenia w części na pokrycie ryzyka śmierci ubezpieczonego, w części zaś na pokrycie ryzyka dożycia przezeń określonego wieku i części te są wyraźnie wyodrębnione, wydaje się, że doliczeniu do spadku lub zaliczeniu na zachówek podlegać może jedynie pierwsza część. Dodatkowo zastrzec trzeba, że w sytuacji, gdy składki płacone są przez ubezpieczającego niebędącego jednocześnie ubezpieczającym z własnych środków i koszt tych składek nie jest w żaden sposób przrzucony na ubezpieczonego, doliczenie składek do spadku po ubezpieczonym na potrzeby związane z zachowkiem również nie wydaje się możliwe. Okoliczność, że dług względem ubezpieczyciela zawsze obciąża ubezpieczającego, nie wydaje się mieć przy tym przesądzającego znaczenia. Istotne jest – jak wskazano – w jakim zakresie ciężar opłacania składek spada na ubezpieczonego.

Powyższe stanowisko można spróbować wesprzeć argumentami prawnoporównawczymi. Ustawodawcy zagraniczni nie są w przedmiocie praw spadkobierców przy wskazaniu uposażonego równie wstrzemięźliwi jak ustawodawca polski. Francuski kodeks ubezpieczeń również zawiera regułę, według której sumy płatne na rzecz uposażonego nie wchodzi w skład spadku po ubezpieczonym. Kodeks ten stanowi ponadto, że uposażony jest uważany za uprawnionego do sumy ubezpieczenia od chwili zawarcia umowy, niezależnie od formy i daty swego wskazania, nawet jeżeli zgodę na uzyskanie przysporzenia wyraził dopiero po śmierci ubezpieczonego (art. 132–12 CA). Kodeks następnie precyzuje, że kapitał, czy też renty płatne na rzecz beneficjenta na wypadek śmierci ubezpieczającego, nie podlegają zwrotowi na poczet masy spadkowej ani zmniejszeniu z uwagi na naruszenie uprawnień spadkobierców do przypadającej im z mocy prawa części spadku. To samo dotyczy sum zapłaconych przez ubezpieczającego z tytułu składek, jednakże z godnym podkreślenia wyjątkiem, a mianowicie, gdy sumy te były w sposób oczywisty wygórowane, biorąc pod uwagę możliwości ubezpieczającego.

Podobne unormowania zawiera hiszpańska ustawa o umowie ubezpieczenia. Stanowi ona, że suma ubezpieczenia w ubezpieczeniu na życie nie stanowi składnika majątku ubezpieczającego i nie wchodzi do spadku po nim (art. 88). Roszczenia spadkobierców ubezpieczającego i jego wierzycieli nie mogą prowadzić do uszczuplenia sumy ubezpieczenia. Wierzyciele i spadkobiercy mogą jednak żądać od uposażonego zwrotu składek, które zostały zapłacone z naruszeniem ich interesów (art. 88 zd. 2). Zdaniem doktryny hiszpańskiej, opisana norma ma charakter *lex specialis* wobec ogólnych przepisów hiszpańskiego Co-

²⁵ Takie ujęcie nie jest – jak się zdaje – sprzeczne z poglądem o nierozdzielności wierzytelności ubezpieczeniowej według sposobu administrowania przez ubezpieczyciela składką. Por. B. Kucharski, *Przeniesienie praw...*, s. 426.

diogo Civil o akcji pauliańskiej. Roszczenie oparte na opisanej normie będzie zasadne, gdy przysporzenie dokonywane jest w stosunku waluty nieodpłatnie, przy czym niektórzy przedstawiciele doktryny, idąc za wzorem regulacji francuskiej, dodają niewynikający z brzmienia ustawy warunek w postaci oczywistości zawyżenia składki w stosunku do właściwości osobistych ubezpieczającego²⁶.

3. Oznaczenie uposażonego a prawa wierzycieli

Kwestie ochrony spadkobierców oraz wierzycieli ubezpieczonego w zderzeniu z prawami uposażonego są powiązane. A. Szpunar traktuje osoby uprawnione do zachowku, niebędące uposażonymi, jako wierzycieli spadku po ubezpieczonym, dochodząc do wniosku, że mogą oni niekiedy żądać ubezszkudnienia wskazania uposażonego na podstawie art. 527 k.c. jako czynności godzącej w ich interesy. Zdaniem tego autora, jeżeli uposażony jest uprawnionym do zachowku, sumę ubezpieczenia należy zaliczyć na należny mu zachówek jako darowiznę.

Nieco inaczej do sprawy podchodzi P. Księżak, który zdaje się rozpatrywać łącznie kwestię doliczenia sumy ubezpieczenia do spadku w celu obliczenia zachowku należnego osobom trzecim oraz kwestię zaliczenia sumy ubezpieczenia na zachówek należny uposażonemu. Jak już wskazano, biorąc pod uwagę przepisy prawa spadkowego, to drugie stanowisko wydaje się słuszne. Trudno przyjąć, że w pierwszym przypadku zachówek nie podlega zaliczeniu i jedynym sposobem ochrony osób uprawnionych do zachowku pozostaje art. 527 k.c., natomiast w drugiej sytuacji, gdy wierzycielem spadku jako osoba uprawniona do zachowku jest uposażony, sumę ubezpieczenia należy zaliczyć na zachówek. Biorąc pod uwagę przyjęte stanowisko co do możliwości zaliczenia składek w części dotyczącej ryzyka śmierci na zachówek należny uposażonemu wydaje się zatem, że składki w tym zakresie mogą również podlegać doliczeniu do spadku w celu wyliczenia zachowku należnego osobom trzecim. Nie można również wykluczyć, że osoba uposażona może zostać zobowiązana przez osobę uprawnioną do zachowku do uzupełniania zachowku o część składek, stosownie do art. 1000 k.c.

Przyjąwszy powyższy pogląd, wypada zastanowić się nad zabezpieczeniem interesów innych, niż osoby uprawnione do zachowku, wierzycieli spadku. Jak wskazano, skoro suma ubezpieczenia nie wchodzi do spadku po ubezpieczonym, to uposażony nie odpowiada za długi spadku na normalnych zasadach. Pojawia się w związku z tym pytanie o możliwość zaskarżenia przez wierzycieli spadku wskazania uposażonego jako czynności dokonanej z ich pokrzywdzeniem. Zwolennikiem odpowiedzi twierdzącej na tak postawione pytanie jest cytowany wyżej A. Szpunar. Możliwość taką wyklucza natomiast całkowicie M. Krajewski, wskazując, że zastosowanie art. 527 k.c. względem uposażonego nie wchodzi w grę, ponieważ nie sposób wyobrazić sobie, by ubezpieczony

²⁶ Sytuację w prawie hiszpańskim przedstawiam za M. Frasem, *Pozycja prawna osoby trzeciej...*, s. 239–241.

wskutek wskazania uposażonego stał się niewypłacalny albo stał się niewypłacalny w większym stopniu²⁷.

Kompromisowy pogląd prezentuje M. Fras, wskazując, że stanowisko A. Szpunara trudno uzasadnić w formule proponowanej przez tego ostatniego autora. M. Fras powołuje się na stanowisko według którego, jeżeli pokrzywdzenie wierzycieli nastąpiło wskutek zawarcia umowy na rzecz osoby trzeciej, przedmiotem bezskuteczności może być tylko ta umowa, a nie nabycie prawa przez osobę trzecią, jakkolwiek osoba trzecia odpowiada wobec wierzyciela nabytym przedmiotem. Cytowany autor twierdzi dalej, że „zgodnie z art. 532 k.c. wierzyciel może dochodzić zaspokojenia wyłącznie z przedmiotów majątkowych, które wskutek czynności prawnej uznanej za bezskuteczną wyszły z majątku ubezpieczeniowego dłużnika albo do niego nie weszły” i konkluduje, że wierzyciel może dążyć do zaspokojenia się do kwoty stanowiącej równowartość składek zapłaconych przez ubezpieczającego. Dla poparcia swego stanowiska wskazuje, że również w prawie hiszpańskim wykonywanie uprawnień wierzyciela ograniczone jest do łącznej sumy składek uregulowanych na rzecz zakładu ubezpieczeń przez samego ubezpieczającego²⁸.

Wydaje się, że wykluczając zaskarżenie uposażonego, niebędące jego zdaniem odrębną czynnością prawną, na rzecz zaskarżenia umowy ubezpieczenia, na podstawie której składki wyszły z majątku ubezpieczającego – M. Fras nie dostrzega specyfiki wskazania uposażonego. Różnica między umową na rzecz osoby trzeciej oraz wskazaniem uposażonego polega właśnie na tym, że w przypadku umowy na rzecz osoby trzeciej wskazanie beneficjenta stanowi element czynności prawnej umowy na rzecz osoby trzeciej objęty wolą obydwu jej stron, podczas gdy wskazanie uposażonego jest jednostronną czynnością prawną ubezpieczającego lub ubezpieczonego, mającą odrębny charakter od samej umowy ubezpieczenia, która leży u jej podstaw²⁹.

Wskazanie uposażonego jest przy tym uprawnieniem przyznanym osobiście ubezpieczającemu oraz ubezpieczonemu albo samemu ubezpieczonemu. Jeżeli tak zastrzeżono, uprawnienie do oznaczenia uposażonego może być wykonywane samodzielnie przez ubezpieczonego niebędącego stroną umowy ubezpieczenia. Wskazanie uposażonego jest również następcze w odróżnieniu od zawarcia umowy ubezpieczenia. Umowa ubezpieczenia na życie, w odróżnieniu od umowy na rzecz osoby trzeciej, może być ważna i skuteczna również wtedy, gdy do wskazania uposażonego w ogóle nie dojdzie. W takim przypadku suma ubezpieczenia przypadnie najbliższej rodzinie ubezpieczonego w kolejności ustalonej w ogólnych warunkach ubezpieczenia (art. 832 § 2 k.c.). Z opisanych względów nie można wykluczać zaskarżenia wskazania uposażonego na tej podstawie, że nie stanowi ono odrębnej czynności prawnej.

Wierzyciele ubezpieczonego zwykle nie będą mogli zaskarżyć dokonanego przezeń wskazania uposażonego z tej prostej przyczyny, że suma ubezpieczenia

²⁷ M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia...*, s. 292.

²⁸ M. Fras, *Pozycja prawna osoby trzeciej...*, s. 242.

²⁹ Co do tych kwestii zob. B. Kucharski, *Przeniesienie praw...*, s. 185.

należna uposażonemu ze swej istoty nigdy nie wchodzi do majątku ubezpieczonego, skoro zastrzegana jest na wypadek jego śmierci. Właśnie dlatego pozostaje zaskarżenie umowy ubezpieczenia, jako czynności, w wyniku której składki wyszły z majątku ubezpieczonego, jeżeli jest on jednocześnie ubezpieczającym. Pojawia się zatem pytanie, czy można przyjąć bez zastrzeżeń pogląd kompromisowy, wedle którego roszczenia wierzycieli powinny dotyczyć raczej składek niż sumy ubezpieczenia, zaś przedmiotem zaskarżenia powinna być umowa ubezpieczenia, na podstawie której składki wyszły z majątku ubezpieczającego?

Odpowiedź wydaje się negatywna wzięwszy pod uwagę konstrukcję oraz przesłanki akcji pauliańskiej. Pozwanym z akcji pauliańskiej musiały być ubezpieczyciel, do którego majątku weszły składki. Dla skuteczności akcji pauliańskiej wierzyciel musi udowodnić: po pierwsze – obiektywną przesłankę swego pokrzywdzenia, po drugie – działania dłużnika ze świadomością pokrzywdzenia wierzyciela oraz po trzecie – wiedzę osoby uzyskującej przysporzenie dotyczącą stanu świadomości ubezpieczającego (art. 527 § 1 k.c.). Kłopoty mogą pojawić się już przy udowodnieniu, że dłużnik na skutek uiszczenia składek stał się niewypłacalny lub pogłębił stan swojej niewypłacalności. Prawdziwą przeszkodą będzie jednak przesłanka trzecia. Udowodnienie ubezpieczycielowi, że wiedział – lub przy zachowaniu należytej staranności – powinien był wiedzieć o działaniu swego kontrahenta ze świadomością pokrzywdzenia wierzycieli wydaje się w większości przypadków mało prawdopodobne.

Umowa ubezpieczenia jest czynnością prawną, wskutek której składki wychodzą z majątku ubezpieczonego wtedy, gdy ubezpieczony jest jednocześnie ubezpieczającym. Ubezskutecznienie przez wierzycieli ubezpieczonego umowy ubezpieczenia wydaje się jednak niezwykle trudne ze względów opisanych powyżej. W sytuacji, gdy ubezpieczający i ubezpieczony są innymi osobami, czynnością powodującą wyjście składek z majątku ubezpieczonego może być porozumienie pomiędzy ubezpieczającym i ubezpieczonym, przerzucające na ubezpieczonego ciężar płacenia składek. Wątpliwe jest, czy takie porozumienie może być częścią umowy ubezpieczenia, jako że ubezpieczony nie jest jej stroną. Niezależnie od tego, nie będzie ono zwalniało ubezpieczającego z długu wobec ubezpieczyciela z uwagi na treść art. 808 § 2 k.c., który stanowi, że roszczenie o zapłatę składki przysługuje ubezpieczycielowi wyłącznie przeciwko ubezpieczającemu. Zaskarżenie przez wierzyciela takiego porozumienia jako odrębnej czynności prawnej wydaje się możliwe. Znow jednak pojawia się zastrzeżenie dotyczące możliwości udowodnienia ubezpieczającemu, że wiedział o świadomości działania z pokrzywdzeniem wierzycieli po stronie ubezpieczonego. Zaskarżenie będzie możliwe, gdy ubezpieczający i ubezpieczony są osobami pozostającymi w bliskich stosunkach, ewentualnie, gdy ubezpieczający jest przedsiębiorcą pozostającym w stałych stosunkach gospodarczych z ubezpieczonym, wtedy bowiem w grę wchodzi domniemanie z art. 527 § 3 i 4.

W przypadku zawarcia umowy ubezpieczenia na cudze życie oraz wskazania ubezpieczającego jako uprawnionego do sumy ubezpieczenia na wypadek śmierci ubezpieczonego nie wchodzi również w grę ubezskutecznienie samego wskazania uposażonego. Jak była mowa, wskazanie uposażonego nigdy nie po-

woduje uszczuplenia majątku osoby wskazanej jako ubezpieczona, bowiem świadczenie na wypadek śmierci ubezpieczonego nie może przyspaść jemu samemu. Można sobie natomiast wyobrazić zaskarżenie przez wierzycieli zmiany dyspozycji dotyczącej wskazania uposażonego. Jeżeli ubezpieczający niebędący ubezpieczonym wskazał początkowo siebie jako osobę uprawnioną do sumy ubezpieczenia na wypadek śmierci ubezpieczonego, następnie zaś – uzyskując zgodę tego ostatniego – zmienił dyspozycję ze szkodą dla swoich wierzycieli, wtedy ci mogą wystąpić ze skargą pauliańską przeciwko nowemu uposażonemu.

Wprawdzie w doktrynie wyklucza się, co do zasady, zaskarżalność czynności o charakterze osobistym, wskazując, że taka możliwość oznaczałaby przyznanie wierzycielowi pełnej kontroli nad życiowymi decyzjami dłużnika. Podkreśla się jednak, że wyłączenie to stanowi wyjątek od zasady, zgodnie z którą wszystkie czynności skutkujące pomniejszeniem majątku dłużnika podlegają zaskarżeniu, stąd duża odpowiedzialność sądu, który w przypadkach wątpliwych musi dokonać oceny okoliczności zachodzących w konkretnej sytuacji³⁰. Osobisty charakter czynności wskazania uposażonego, dokonanej przez ubezpieczającego niebędącego ubezpieczonym, który jako uposażonego wskazał siebie, może być wątpliwy. Wziąć należy bowiem pod uwagę, że chodzi o wskazanie osoby uposażonej na wypadek śmierci osoby trzeciej, która musi na to wskazanie wyrazić zgodę. Ponadto, doświadczenie wskazuje, że ubezpieczający podaje siebie jako uposażonego z tej przyczyny, że ma w życiu ubezpieczonego interes majątkowy³¹.

W odniesieniu do składek zapłaconych w wykonaniu umowy ubezpieczenia lub umowy przerzucającej ciężar ich zapłacenia na osobę ubezpieczoną oraz w odniesieniu do dyspozycji zmieniającej wcześniejszą dyspozycję o wskazaniu osoby uprawnionej do otrzymania sumy ubezpieczenia odpada argument M. Krajewskiego o niemożności pokrzywdzenia wierzycieli. Być może dosyć trudno wyobrazić sobie, by ubezpieczający – płacąc składki ubezpieczeniowe – stał się niewypłacalny, nie można jednak takiej możliwości wykluczyć. Z całą pewnością na skutek zapłaty wygórowanych składek ubezpieczeniowych ubezpieczający lub ubezpieczony może stać się niewypłacalny w większym stopniu, a to wystarczy, by wypełnić przesłankę pokrzywdzenia wierzycieli na gruncie przepisów o skardze pauliańskiej. Tym łatwiej wyobrazić sobie niewypłacalność ubezpieczającego, który mocą własnej czynności pozbawił się sumy ubezpieczenia przysługującej mu na wypadek śmierci ubezpieczonego. Wprawdzie w chwili zmiany dyspozycji ubezpieczający pozbawia się środków, które miały

³⁰ M. Pyziak-Szafnicka (w:) *System Prawa Prywatnego*, t. 6, *Zobowiązania – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2009, s. 1239.

³¹ W moim przekonaniu, ubezpieczający i uposażony powinni mieć interes majątkowy lub choćby osobisty w życiu ubezpieczonego. Por. B. Kucharki, *Przeniesienie praw...*, s. 112–122, 441–442 oraz wskazana tam literatura. Pogląd ten może być jednak kontrowersyjny. Przeciwnie choćby E. Kowalewski, *Wprowadzenie do teorii interesu ubezpieczeniowego* (w:) *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. III, Bydgoszcz 1997, s. 83; M. Orlicki, *Umowa ubezpieczenia...*, s. 16. Ostatnio pogląd o zastosowaniu teorii interesu w ubezpieczeniach na życie wyraził również S. Byczko, *Interes ubezpieczeniowy. Aspekty prawne*, Warszawa 2013, s. 285 i n.

wpłynąć do jego majątku w przyszłości, jednak zgodnie z jednomyślnym stanowiskiem orzecznictwa kwestię pokrzywdzenia wierzycieli należy oceniać nie według stanu z daty dokonania czynności podlegającej zaskarżeniu, ale najwcześniej według stanu z daty wystąpienia ze skargą pauliańską³².

4. Podsumowanie

Podsumowując powyższe rozważania można wskazać dwie podstawowe konkluzje. Stanowią one kompromis płynący z interpretacji przepisów kodeksu cywilnego o umowie ubezpieczenia oraz interpretacji, mających bardziej ogólny charakter, przepisów tego kodeksu dotyczących prawa spadkowego oraz ochrony wierzycieli w razie niewypłacalności dłużnika.

Moim zdaniem, w pierwszej kwestii, to jest w kwestii zaliczenia sumy ubezpieczenia należnej uposażonemu na poczet należnego mu zachowku, bądź doliczenia tej sumy do spadku w celu rozliczeń ze spadkobiercami oraz uprawnionymi do zachowku, nie można przyjąć ani poglądu autorów piszących głównie o ubezpieczeniach, że art. 831 § 3 k.c. wyklucza stosowanie do instytucji wskazania uposażonego wszystkich reguł prawa spadkowego, ani poglądu A. Szpunara, że suma ubezpieczenia ulega zaliczeniu na poczet zachowku należnego uposażonego.

Wszystkie „za i przeciw” przemawiają raczej za dopuszczalnością zaliczenia uposażonemu na poczet należnego mu zachowku składek ubezpieczeniowych w ubezpieczeniu na życie w tej części, w jakiej składki te zapłacone były w zamian za udzielenie przez ubezpieczyciela ochrony na wypadek ryzyka śmierci ubezpieczonego, z wyłączeniem zaś części przeznaczanej na wypłaty ubezpieczonemu świadczeń w razie dożycia przezeń określonego wieku. Wniosek powyższy odnosi się również do doliczania składek do spadku na potrzeby rozliczeń uposażonego z innymi spadkobiercami lub uprawnionymi do zachowku. Nie odnosi się natomiast do zaliczenia składek na poczet należnej uposażonemu jako spadkobiercy schedy spadkowej w razie działu spadku, w tym zakresie działa bowiem wyłączenie z art. 831 § 3 k.c.

Podobnie w drugiej kwestii nie jest ani tak, że wierzyciele ubezpieczonego będącego ubezpieczającym, ewentualnie wierzyciele spadku po nim, mogą zaskarżyć wskazanie uposażonego, ani tak że wierzyciele pozbawieni są jakiegokolwiek ochrony. Istnieje możliwość zaskarżenia przez wierzycieli ubezpieczonego, będącego jednocześnie ubezpieczającym, umowy ubezpieczenia na życie, która doprowadziła do tego, że składki w zakresie, w jakim były przeznaczone na zabezpieczenie ryzyka śmierci wyszły z majątku ubezpieczonego. Przyznać trzeba, że możliwość taka jest nikła z uwagi na trudność przypisania ubez-

³² Wyroki Sądu Najwyższego: z 22 marca 2001 r. (V CKN 280/00), LexPolonica nr 388728; z 23 lipca 2003 r. (II CKN 299/01), LexPolonica nr 362403; z 29 czerwca 2004 r. (II CK 368/03), niepubl.; z 16 marca 2006 r. (III CSK 8/06), LexPolonica nr 416158, OSNC 2006, nr 12, poz. 207. Tak również z powołaniem się na powyższe orzecznictwo M. Sychowicz (w:) *KC. Komentarz. Księga trzecia – zobowiązania*, LexPolonica, Tyt. X art. 527. Takie stanowisko prezentowane jest również w doktrynie. Zob. w szczególności M. Pyziak-Szafnicka (w:) *System Prawa Prywatnego...*, s. 1253–1254.

pieczytelowi wiedzy dotyczącej świadomości działania ubezpieczonego z pokrzywdzeniem wierzycieli.

Jeżeli ubezpieczający i ubezpieczony są różnymi osobami, zaskarżeniu może natomiast podlegać porozumienie między ubezpieczającym a ubezpieczonym przerzucające na ubezpieczonego ciężar płacenia składek. Zastrzeżenie o trudności udowodnienia drugiej przesłanki subiektywnej z art. 527 k.c. znów znajduje zastosowanie, pomijając sytuacje, gdy korzyść uzyskuje osoba pozostająca z ubezpieczonym w bliskim stosunku lub przedsiębiorca pozostający z nim w stałych stosunkach gospodarczych. W ubezpieczeniu na cudze życie istnieje również możliwość zaskarżenia przez wierzycieli ubezpieczającego jego czynności prawnej, polegającej na zmianie dyspozycji wskazującej go wcześniej jako uposażonego na wypadek śmierci ubezpieczonego.

dr Bartosz Kucharski

*adiunkt, Katedra Prawa Gospodarczego i Handlowego
Uniwersytetu Łódzkiego, adwokat,
Goński & Kucharski Adwokaci w Łodzi*

Bibliografia

- Byczko S., *Interes ubezpieczeniowy. Aspekty prawne*, Warszawa 2012
- Byczko S., *Pozycja prawna spadkobiercy w umowie ubezpieczenia na życie*, (w:) *Rynek ubezpieczeniowy – nadregulacja czy niedoregulowanie*, red. M. Serwach, Łódź 2014
- Dyoniak A., *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Warszawa 1990
- Fras M., *Pozycja prawna osoby trzeciej w umowie ubezpieczenia na życie w prawie hiszpańskim na tle prawnoporównawczym*, (w:) *Kierunki rozwoju ubezpieczeń gospodarczych w Polsce*, red. B. Gnela i M. Szaraniec, Warszawa 2013
- Kowalewski E., *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Ewolucja i kierunki przemian*, Bydgoszcz 1992
- Kowalewski E., *Wprowadzenie do teorii interesu ubezpieczeniowego*, (w:) *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. III, Bydgoszcz 1997
- Kowalewski E., *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*, Bydgoszcz–Toruń 2006
- Kucharski B., *Przeniesienie praw z umowy ubezpieczenia*, Warszawa 2010
- Kucharski B., *Umowa ubezpieczenia a umowa wzajemna w rozumieniu art. 487 § 2 k.c. Glosa do wyroku SN z 20 października 2006, IV CSK 126/06*, Glosa 2009, nr 1
- Orlicki M., *Umowa ubezpieczenia*, Warszawa 2002
- Orlicki M., *Polisy ubezpieczeniowe*, (w:) *System Prawa Prywatnego*, t. XVIII. *Prawo papierów wartościowych*, Warszawa 2005
- Krajewski M., *Umowa ubezpieczenia. Art. 805–834 k.c. Komentarz*, Warszawa 2004
- Książak P., *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010
- Kubiak M., *Ubezpieczenie na rzecz osoby trzeciej i na cudzy rachunek*, Bydgoszcz–Poznań 2008
- Ogiegło L., (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. II, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2005
- Pazdan J., (w:) *Kodeks cywilny, Komentarz*, t. II, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2005

- Pyziak-Szafnicka M., (w:) *System Prawa Prywatnego*, t. 6, *Zobowiązania – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2009, s. 1239
- Sychowicz M., *Komentarz do KC. Księga trzecia. Zobowiązania*, LexPolonica, Tyt. X art. 527 k.c.
- Szczepańska M., *Ubezpieczenia na życie. Aspekty prawne*, Warszawa 2008
- Szczepańska M., *Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym*, Warszawa 2011
- Szewieczek D., *Skutki finansowe dla stron umowy ubezpieczenia na życie*, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2002, nr 11/12, s. 9
- Szpunar A., *Charakter prawny polisy ubezpieczeniowej*, *Prawo Asekuracyjne* 1999, nr 2
- Szpunar A., *Oznaczenie uposażonego w ubezpieczeniu na życie*, (w:) *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. IV, red. T. Sangowski, Bydgoszcz–Poznań 2002

Protection of Heirs, Persons Entitled to Reserved Portion and Creditors in Case of Designation of Beneficiary in Life Insurance

The article discuss two questions rarely mentioned in literature. The first question refers inclusion of insurance sum due to the beneficiary of life insurance or insurance premiums for reserved portion the latter is entitled to in case of succession and for the needs of his accounts with other persons entitled to the reserved portion. According to the author article 831 § 4 of Civil Code does not exclude the opinion that the insurance premiums referring the risk of the insured death may be included in the reserved portion due to the beneficiary of insurance or may be included in the estate for the needs of his accounts with other persons entitled to the reserved portion. Second question refers protection of others creditors in case of designation of beneficiary in life insurance. The author says that creditors of the insured may sometimes use actio pauliana to make ineffective towards them the contract of insurance or the agreement between the name insured and the insured transferring the burden to pay the premiums on the latter. Possibly they may use actio pauliana to make ineffective towards them the change by the name insured of his earlier disposition making him the beneficiary in case of the insured death.

Key words: insurance contract, life assurances, designation of beneficiary, inheritance, reserved portion, protection of creditors.